

S A Y I 1 7 • 2 0 0 7

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

is the range of opportunities for self-interest offered by the ordinary mechanisms of the public domain.

The representation of the local elites was more than mere spokespersonship. The elite were decision-makers over a wide range of issues, ranging from urban political issues to the standardization of weights and measures. They also allocated local posts. Several officials (such as *waqf* employees, trustees, and town wardens) were chosen and appointed with the consensus and intervention of the *ayan* and *eşraf*.

The findings of this study suggest that in most cases office-holders were local people whose families had been residents of Ayntab for a number of generations. The capital's involvement in the daily functioning of the town was also minimal. The main focus of any interaction between the capital and the town was limited to direct taxes, the collection of which allowed a certain degree of negotiation.

Cengiz Şeker
İSAM

Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık'ta ve İslâmiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım

Fatmagül Berktaş

İstanbul, Metis Yayınları, 2000. 240 sayfa.

Metis Kadın Araştırmaları Dizisi'nde yayımlanan bu eser, Fatmagül Berktaş tarafından Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Müellif bu kitapta tektanrılı dinler ve kadının statüsünü siyaset merkezli okumaya çalışmaktadır. Eser "Önsöz" ve "Din, Kadınlar ve Direnme" başlıklı "Giriş"ten sonra, "Ana Tanrıça'dan Dölleyici Sözün Kudretine", "Ataerkil Sistemin Ayırt Edici Özelliği: Kadın Bedeninin Toplumsal Denetimi", "İnsanı Kendisine Karşı Bölen Bir Kutuplaşma: Ruh-Beden Karşıtlığı", "Bugünkü Köktenci Yükselişin de Odağı: Kadının Konumu ve Denetimi" adlarını taşıyan dört bölümden ve "Kendi Adını Koymaya Cesaret Etmek" başlıklı "Sonuç", "Notlar" ve "Kaynakça"dan oluşmaktadır. Bölüm başlıkları aslında kitabın hangi kurgu üzerinde inşa edildiği hakkında fikir vermek için önemli ipuçlarıdır.

Kadın konusu bilhassa I. Meşrutiyet'ten (1876) itibaren modernleşme tarihimizdeki temel izlek noktalarından birisi olagelmıştır. Özellikle Cumhuriyet

Döneminde modernleşme ve/veya Batılılaşmanın seyri, kadın üzerinden test edilmiştir. Modernleşme tarihimizin aynı zamanda sekülerleşme sürecini de barındırması, “din”i birinci derecede tartışma konusu yapmıştır ki, bu bağlamda kadın ve din konusundaki tartışmaların bir çakışma içinde olması gayet tabiidir. Bir başka deyişle, Tanzimat’la birlikte modernlikle interaktif biçimde gelişen bütün sosyal pratiklerdeki tartışmalarda din ortak paydayı oluşturmuştur. Bu çerçevede klasik Osmanlı düzeninin önemli bir şemsiyesi olan dinin, kadın ve özgürlük söylemlerinde de bir olumsuzlamanın konusu olarak gündeme geldiğini söyleyebiliriz. Nitekim Cumhuriyet dönemi kadınla ilgili resmî kurguyu besleyen yazınların, kadınların özgürleşmesi sürecini dinden özgürleşmeye eşitlediğini görebiliriz. Bu bakımdan Berktaş’ın bu eseri de dahil olmak üzere, kadını seküler ideolojiler içinde yeniden kurgulamaya çalışan birçok yazının, kadınları “dinle hesaplaşmaya çağırmasını” (s. 13) ortak bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, hem pozitivist ve Aydınlanmacı düşüncenin bakiyelerden hem de bu tür yazın ürünlerinin temel ittifak noktası olan din ve kadın konusundaki ezberlerden beslenmektedir.

“Ezber” ifadesini biraz açıklamamız gerekirse, bunu iki düzeyde dillendirebiliriz: Öncelikle benzer diğer kitaplar gibi Berktaş’ın kitabı da “örtü”, “din-kadının denetimi”, “kadın özgürlüğü”, “köktencilik”, “cinsellik-siyasallaşma”, “Müslüman-Arap” gibi özdeşlik ve karşıtlıkların toplandığı zaman bugünün toplum muhayyilesinde oluşturacağı negativiteden yararlanarak bir inşaya girişmektedir. “İslâm’ın kadını geri bıraktığı” hipotezinden hareket eden bu ve benzeri çalışmaların bu türdeki kelimeleri hep tekrar ettikleri düşünülürse, “ezber”in ne ölçüde fonksiyonel olduğu anlaşılabilir. Diğer yandan kitabın, “ana tanrıça”dan “erkek tanrı”ya geçişe paralel olarak kadının statüsündeki düşüş üzerine kurgulanması (s. 35-51) tarih boyunca doğrulanmamış bir varsayımın genel geçer kabul edilmesi gibi bir zafiyeti beraberinde getirdiği gibi, üzerine inşa edilen düşünceleri de zayıflatmaktadır. Hele bu geçiş sürecinde “ilk özel mülkiyet sahibi cinsin erkekler olduğu” (s. 38-39) repliği Marksist fantezilerden ziyadece etkilenmiş görünmektedir.

Kanaatimizce Berktaş’ın görüşlerini asıl problemlili kılan nokta, genelde din ve özelde İslâm üzerinde odaklanmaktadır. Aydınlanmacı, pozitivist yaklaşımların ağırlığını taşıyan dine bakış, din ve kadın arasındaki ilişkilerde mevcudu veri kabul ederek sorunsala dönüşmektedir. Hıristiyanlığın kutsal/seküler dualizminde yaşadığı serüvenin İslâm’ı anlamada da genel-geçer bir açıklama tarzı kabul edilmesinin bir sonucu olarak Berktaş’ın eserinde din-kadın ilişkisi bir gerilime dönüşür. Ona göre İslâm, “yalnızca kutsal olanı değil, insan yaşamının tümünü kucaklayarak” (s. 19) gerilim üretmekte ve kendi alanını

aşmaktadır. Berktaş, modern zamanların algılayışına uygun olarak kutsal/seküler ayrımından beslenen din anlayışını kabul ederken, “eski Yunan’da ruh-madde, Hıristiyanlıkta ise ruh-beden biçimini alan hiyerarşik ikiliğin derinleşmesi ve kadının bu karşıtlığın aşağı sayılan kutbuyla, yani beden ile özdeşleştirilerek toplumsal denetim uygulanması” (s. 11) söz konusu olduğunda, paradoksal olarak bu düaliteyi olumsuzlamaktadır. Halbuki yazarın kendisini de içinde konumlandığı hâlde, bir türlü farkına varamadığı sorunlu alan, bu düalist ve seküler algılayıştır. Kutsal/seküler, ruh/beden, madde/mana gibi düalitelere içinden varlık ve dünya algılamalarının parçacı ve çatışmacı olması, bunların doğasında mevcuttur. Yazarın paradoksal durumunda da ortaya çıktığı gibi, Hıristiyanlık özelinde ruh/beden düalizminde beden kadına özdeşleştirilerek bir alt hiyerarşiye yerleştirilmesi, sadece Hıristiyanlıkla özdeşleştirilecek bir fenomen değildir. Rönesans ve reformdan itibaren bugüne kadarki süreçte, pozitivist ve Aydınlanmacı düşünceler de dahil olmak üzere, Batı düşüncesi, bu düaliteli keskinleştirip dindışı alanı din aleyhine genişletirken, aynı zamanda özde kadının kutsalla ilintisini kopararak onu bedenle ve maddi olanla tanımlamıştır. Dolayısıyla kadının adım adım salt bir beden olarak cinsel metaya indirgenmesi, bu düşüncenin doğal bir sonucudur. Bu bağlamda yazarın “Câhiliye Dönemi”ndeki evlilik pratiklerinin hem kadınların güçlerinin hem de sahip oldukları cinsel özerkliğin bir göstergesi olduğunu ifade etmesi (s. 119) anlamlıdır. Tarihî süreçte İslâm ve Câhiliye arasındaki tezat konseptinde, cahiliye=beden üzerinde yazarca yapılan bu olumlamanın zaten doğası gereği, din ile çatışmacı ilişkileri besleyeceği beklenmelidir.

Yazarın bu sorunlu din anlayışının bir sonucu olarak kadına bakışı da ister istemez sorunludur. Çünkü kutsal/seküler, ruh/beden düalitelere ve çatışmalarının bir başka görünür olduğu alan erkek/kadındır. Feminist yazınların da çok iyi bir şekilde gösterdiği gibi “erkek ve kadın dünyalarını birbirinden tamamen bağımsızlaştırmaya kadar giden” söylem, kadın-erkek parçalanmışlığı ve çatışmasını beslemektedir. Son kertede kadın dünyası ve bakış açısını ayrı bir ontolojik kategori olarak bağımsızlaştırmaya ve metafizikleştirmeye doğru giden kadın merkezli feminist söylem, konumlandığı yer itibarıyla kadın ve erkek arasında paylaşımcı, tamamlayıcı ve barışçıl değil, çatışmacı ilişkiler geliştirir. Aslında temel sorun yukarıda belirtildiği üzere ontolojiktir. Zeus-Promete söylencesini sosyal muhayyilenin arkaplanında tutan ve sosyal pratiklerine doğru genişleten bir varlık anlayışının tarihinde serf/senyör, burjuva/proleteryadan sonra, kadın-erkek düalizmiyle hayata bakışının yansıması olarak parçacı ve çatışmacı ilişkiler getirmesi ve bunun sonucu olarak bütünsellik ve barışçılıktan mesafe alınması doğal olsa gerektir. Yazarın “Tanrı’nın erkeğin ayrıcalığı olan bilgiyi elde etmeye kalkıştığı için kadını cezalandırmış olması

bir raslantı değildir. Öyleyse, kadınların, yasak meyveyi yeme haklarına sahip çıkmaları ve aynı zamanda ad koyma hakkını, özellikle de kendi adlarını koyma ve kendi kendilerini tanımlama hakkını geri almaları gerekir” ifadesini de bu çerçevede okumak gerekmektedir (s. 216). Bu, insan ortak paydasını ıskalayan ve alt kategorileri (kadın/erkek) ayrı ayrı ontolojik gerçeklik hâline getiren bir okumanın sonucudur. Yazarın düşünceleri bu zafiyetlerle malüldür ve “durduğu yer”den bakmaya devam ettikçe zafiyeti derinleşecektir.

Eserin bu genel perspektif sorunlarıyla bağlantılı olarak yeterince kavramsal ve felsefi temel tartışmalar yapmadan, konuyu belirli önermeleri doğrulamak üzere “ezber”lerle tartışmaya çalıştığı söylenebilir. Her şeyden önce, kadınla ilgili birçok çalışmanın da eksik bıraktığı gibi “kadınların özgürlüğü” gibi bir kavram tartışması yapılmamaktadır. Halbuki kadın özgürlüğünün tanımının yapılmamış olması dolayısıyla çalışma, modern zamanların büyümlü kelimesi olan özgürlüğün açtığı imtiyazlı alandan ilerleyerek “kadın özgürlüğü” kavramına tanımlanmış gibi muamele yapmaktadır. Öte yandan “Giriş” kısmının başlığının “Din, Kadınlar ve Direnme” şeklinde hem kelime hem de içerik olarak dinin baştan mahkûm edilerek özgürlüğün önündeki engel olarak direnme konusu yapılması, bakış tarzındaki ideolojik temayülü göstermektedir.

Diğer yandan konuya girmeden önce İslâm ve Hıristiyanlık dinlerinin genel dünya görüşleri, insan felsefeleri tartışmalarının yeterince yapılmamış olması, bir zafiyet olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü dinlerin insan felsefesi ve dünya görüşleri dikkate alınmadan, verili bir bakış açısından kadın konusunu tartışmak sağlıklı olmasa gerektir. Eser tam da bu zafiyetle malüldür. Batı’da gelişen feminist düşünce ve kavramlar veri kabul edilerek Hıristiyanlık ve İslâm bu zaviyeden eleştiri konusu yapılmaktadır. Halbuki böyle bir çalışmada seküler bir temelde yapılanan feminist düşüncenin de genel hatlarıyla insan felsefesi tartışılmalı ve bu felsefenin perspektifi verilmeliydi.

Bu satırlarda kitabı daha çok genel perspektifi ve yazarın durduğu yer açısından değerlendirmeye çalıştık. Daha detaylarıyla İslâm ve Hıristiyanlıkla ilgili özel tartışma ve iddialarına giremedik. Ancak temel perspektifin sorunlu olması, sonraki iddiaların da ciddi araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Mevlânâ’nın dediği gibi, yay eğri olursa ok da eğri gider.

Mustafa Tekin

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi